

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Обліково-фінансовий факультет

Кафедра українознавства

**ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНСЬКОЇ
КУЛЬТУРИ**

Методичні рекомендації

для практичних та лекційних занять для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти ОПП «Професійна освіта (Аграрне виробництво, переробка сільськогосподарської продукції та харчової технології)» спеціальності А5 «Професійна освіта (Аграрне виробництво, переробка сільськогосподарської продукції та харчової технології)» денної та заочної форм здобуття вищої освіти

Миколаїв
2025

УДК 94(477)+930.930.85(477)

I-90

Друкується за рішенням науково-методичної комісії обліково-фінансового факультету Миколаївського національного аграрного університету від 21 квітня 2025 р. протокол № 8

Укладач:

Ганна ПОБЕРЕЖЕЦЬ – доцентка кафедри українознавства Миколаївського національного аграрного університету

Рецензенти:

Ганна СУРІНА - кандидатка історичних наук, старша викладачка кафедри економічної теорії і суспільних наук Миколаївського національного університету

Людмила МАТВІЄНКО - кандидатка історичних наук, доцентка, в.о. завідувача кафедри соціально-гуманітарних дисциплін та філософії Національного університету кораблебудування ім. адмірала Макарова

© Миколаївський національний аграрний
університет, 2025

ВСТУП

Дисципліна «Історія України та української культури» є невід'ємною складовою гуманітарної підготовки сучасного фахівця. Вивчення цієї дисципліни сприяє формуванню національної самосвідомості, патріотизму, розумінню історичних процесів та культурних надбань українського народу. Опанування історичних фактів, осмислення минулого та усвідомлення місця України у світовому контексті дозволяє здобувачам вищої освіти глибше зрозуміти сучасні виклики та тенденції.

Методичні рекомендації розроблені з метою допомогти здобувачам систематизувати знання, ефективно організувати самостійну роботу, а також підготуватися до практичних занять, колоквіумів і підсумкового контролю. У рекомендаціях представлено короткий зміст основних тем, запитання для самоперевірки, теми для рефератів та рекомендовану літературу.

Ці матеріали сприятимуть глибшому засвоєнню навчального курсу та розвитку критичного мислення, допоможуть здобувачам сформувати цілісне уявлення про історико-культурний шлях українського народу.

Мета дисципліни:

Метою вивчення курсу «Історія України та української культури» є формування у здобувачів системного уявлення про ключові етапи історичного розвитку українського народу, осмислення національно-культурної спадщини, виховання патріотизму, поваги до історії та традицій своєї держави.

Завдання курсу:

Ознайомити здобувачів з основними періодами історії України — від найдавніших часів до сучасності.

Розкрити особливості розвитку української культури в різні історичні епохи.

Сприяти усвідомленню значення історичних подій та культурних процесів для формування української ідентичності.

Формувати навички критичного аналізу історичних джерел, подій, явищ.

Розвивати інтерес до самостійного пізнання історії та культури України.

Виховувати повагу до національних цінностей, культурного розмаїття та традицій українського народу.

Змістовий модуль 1: Стародавня і середньовічна історія України

Тема 1. Стародавня історія України.

Практичне заняття 1:

Питання для опитування

1. Охарактеризуйте поняття: рід, плем'я, матріархат, патріархат.
2. Що означає поняття “неолітична революція”?
3. Проаналізуйте побут та вірування кіммерійців, скіфів і сарматів.
4. Охарактеризуйте досягнення скіфів у мистецтві.
5. Назвіть та охарактеризуйте причини проникнення греків у Північне Причорномор'я.
6. Ольвія.
7. Який існує зв'язок між природними умовами та розвитком людського суспільства?

Теми доповідей та презентацій

1. Палеоліт на території України: життя первісної людини.
2. Трипільська культура: унікальне явище стародавнього світу.
3. Скіфське царство: походження, культура, спосіб життя.
4. Сармати на українських землях: роль у давній історії.
5. Античні міста-держави Північного Причорномор'я.

Питання для дискусії

6. Велике переселення народів: вплив на українські території.
7. Кіммерійці, скіфи та сармати: порівняльна характеристика.
8. Бронзова доба на території України: археологічні пам'ятки.
9. Культура скіфів у мистецтві, релігії та побуті.
10. Гети, фракійці та інші давні племена на українських землях.
11. Археологічні пам'ятки доби неоліту та енеоліту в Україні.
12. Кургани: поховальні споруди та їхнє значення для історії.
13. Роль степових народів у формуванні етнічної мозаїки України.
14. Початки державності: анти, склавіни та перші слов'янські племена.
15. Міфологія та вірування давніх народів України.

Тема 2. Київська держава IX-пер. пол. XIVст.

Практичне заняття 2:

Питання для опитування

1. Який існує зв'язок між природними умовами та розвитком людського суспільства?
2. Назвіть припустимі ареали розселення стародавніх слов'ян. Дайте загальну характеристику етапів формування східного слов'янства.
3. Проаналізуйте побут і воєнну тактику слов'ян.
4. Проаналізуйте вірування слов'ян.
5. Які чинники зумовили соціальне розшарування серед слов'ян?

6. Що ви знаєте про виникнення Києва?

Питання для дискусії

1. Утворення Київської держави: передумови та історичне значення.
2. Князь Олег: об'єднання північних і південних земель.
3. Княгиня Ольга: реформи та дипломатія першої правительки.
4. Князь Святослав: зовнішня політика та військові походи.
5. Хрещення Києва: роль Володимира Великого та наслідки для держави.

Теми доповідей та презентацій

1. Ярослав Мудрий: «Золотий вік» Київської держави.
2. Правова система Київської держави: «Руська Правда» як перший кодекс.
3. Соціальна структура Київської держави: верстви населення та їх права.
4. Київ — столиця держави: політичний, економічний і культурний центр.
5. Культура та освіта у Київській державі: розвиток писемності та книжності.
6. Церква та релігія у Київській державі після хрещення.
7. Військова справа у Київській державі: озброєння, тактика, дружини.
8. Міжнародні зв'язки Київської держави: торгівля, дипломатія, шлюби.
9. Князівські міжусобиці та занепад Київської держави.
10. Значення Київської держави для формування української державності.

Термінологічний словник

«Слово о полку Ігоревім» - видатна пам'ятка літератури Русі, присвячена невдалому походу новгород-сіверського князя Ігоря Святославича проти половців 1185 р. Автор невідомий.

«Шлях із варягів у греки» - назва основного водного торговельного шляху Київської Русі, що зв'язував північні райони країни з південними руськими землями та Скандинавські країни з Візантією.

Андрій Боголюбський (бл. 1111-1174) - князь Володимиро-Суздальський, син Юрія Долгорукого, онук Володимира Мономаха. Деякий час князував у Вишгороді під Києвом. Після смерті Юрія Долгорукого завершився процес об'єднання північно-східних земель Київської держави у Володимиро-Суздальське князівство. У березні 1169 року війська Андрія Боголюбського захопили і нещадно зруйнували Київ. Посадив на київському престолі Гліба Переяславського. Проводив політику, спрямовану на зміцнення князівської влади. Був убитий боярською опозицією у своїй резиденції Боголюбово (Суздальщина).

Археологія - наука, яка вивчає історію суспільства за матеріальними

залишками життя та діяльності людей – речовими (археологічними) пам'ятками культури. Досліджує окремі предмети давнини (знаряддя праці, зброю, посуд, прикраси, тощо) і цілі комплекси (поселення, скарби, могильники), які знаходять під час розкопок і які дають можливість відновити соціально-економічну історію епохи, особливо якщо вона мало або зовсім не висвітлена в письмових джерелах.

Аскольд і Дір - київські князі другої половини IX ст. За деякими даними - нащадки Кия, за іншими - дружинники Рюрика. Боролися проти печенігів, дунайських болгар, уличів і древлян. У 860 році Аскольд очолив похід руського флоту проти Візантії, змусив візантійського імператора Михайла III укласти з русичами вигідну для них угоду. Існують документальні свідчення про хрещення Аскольда і Діра, а також за часів їхнього правління частини населення Київської держави.

Баскак - намісник хана Золотої Орди у підвласних країнах у другій половині XIII - на початку XIV ст. На українських землях баскаки з'явилися після падіння Києва. Проводили облік населення та збирали данину в українських землях. На початку XIV ст. хани перестали посилати баскаків в Україну і зобов'язали самих князів збирати данину та відвозити її в Золоту Орду.

Батий - монгольський хан, полководець, онук Чингізхана. У 1236-1240 роках захопив значну частину руських (українських) земель, здобув і зруйнував Чернігів, Переяслав, Київ, Галич, Володимир та інші міста. У 1242 р. на Нижній Волзі заснував монгольську державу – Золоту Орду зі столицею Сарай-Бату.

Тема 3: Українські землі у складі Великого князівства

Литовського

Практичне заняття 3:

Питання для опитування

1. Наслідки татаро-монгольської навали для Київської Русі.
2. Геополітичні плани московського князя Івана III.
3. Чому Велике князівство Литовське називають “Литовською Руссю”?
4. Чому ВКЛ вдалося приєднати до свого складу українські землі?
5. Яке значення мало входження українських земель до складу ВКЛ для українців і литовців?
6. Чому литовсько-українська шляхта активно виступала за укладання Люблінської унії?
7. Яке значення мала Люблінська унія для Литви і України?

Питання для дискусії

1. Чому литовсько-українська шляхта активно виступала за укладання Люблінської унії?
2. Яке значення мала Люблінська унія для Литви і України?

Теми доповідей та презентацій

1. Приєднання українських земель до Великого князівства Литовського: причини та етапи.
2. Битва на Синіх Водах 1362 року: історичне значення перемоги над Золотою Ордою.
3. Князь Ольгерд і його політика щодо українських земель.
4. Роль української шляхти у політичному житті Великого князівства Литовського.
5. Правовий статус українських земель у складі Литви: особливості адміністративного устрою.
6. Литовсько-руська держава: співіснування культур і мов.
7. «Руська правда» та Литовські статuti: розвиток права на українських землях.
8. Православна церква на українських землях у складі ВКЛ.
9. Магдебурзьке право в українських містах: вплив на розвиток міського самоврядування.
10. Роль Києва в політичному та духовному житті Великого князівства Литовського.
11. Українська культура та освіта в період литовського правління.
12. Кревська унія 1385 року та її наслідки для українських земель.
13. Люблінська унія 1569 року: перехід українських земель до складу Речі Посполитої.
14. Вплив польсько-литовської унії на соціально-економічне становище українського населення.
15. Спроби збереження української автономії у Великому князівстві Литовському.

Тема 4: Виникнення українського козацтва та Запорозької Січі.

Практичне заняття 4:

Питання для опитування

1. Чому Запорозьку Січ деякі історики характеризують як «козацьку демократичну християнську республіку»?
2. Висловіть своє судження щодо вислову М. Аркаса «Січ Запорозька – це був український лицарський орден, що не мав собі рівних в Європі і до наших днів».
3. Які причини козацько-селянських повстань наприкінці XVI ст.?
4. Яке значення для долі України мало гетьманування П.Сагайдачного?
5. Яке значення мали козацькі походи проти турок і татар?

Питання для дискусії

1. Які наслідки мали козацько-селянські повстання 20 – 30-х років XVII ст.?
2. Що ви знаєте про звичаї, побут, символіку, військову майстерність козаків?
3. Яку роль відігравала православна віра в житті й діяльності козаків?

4. Чому Запорозьку Січ деякі історики характеризують як «козацьку демократичну християнську республіку»?
5. Висловіть своє судження щодо вислову М. Аркаса «Січ Запорозька – це був український лицарський орден, що не мав собі рівних в Європі і до наших днів».
6. Які причини козацько-селянських повстань наприкінці XVI ст.?

Завдання для модульної контрольної роботи (Змістовий модуль 1):

1. Охарактеризуйте термін «Неолітична революція».
2. Градація скіфського суспільства.
3. Причин грецької колонізації Північного Причорномор'я.
4. Чи можна спостерігати у сарматів залишки матріархату.
5. Чи існує різниця між Київською державою та Київською Руссю?
6. Причини економічного розквіту Галицько-Волинської держави.
7. В чому полягає феномен козацтва?
8. Порівняйте умови Білоцерківського і Зборівського договорів, чи відповідали вони реальним успіхам повстанців?

Модуль II. Нова історія України

Тема 5: Україна в друг. пол. XVII- XVIII ст.

Практичне заняття 5:

Питання для опитування

1. Які обставини спонукали П.Дорошенка до укладення військово-політичного союзу з Туреччиною? Чи мав перспективи такий союз?
2. Які факти біографії І.Мазепи свідчать, що його прихід на гетьманство є цілком закономірним?
3. Чи можна І.Мазепу вважати зрадником?
4. Які положення Конституції П.Орлика свідчать про її демократичний характер?
5. Чому царизмові вдалося без сильного спротиву ліквідувати автономний устрій України?
6. Чи мали перспективи перемоги селянсько-козацьких повстань? Чому? Відповідь обґрунтуйте.
7. Що спричинило гайдамацький і опришківський рухи в Україні?

Питання для дискусії

1. Які обставини спонукали П.Дорошенка до укладення військово-політичного союзу з Туреччиною? Чи мав перспективи такий союз?
2. Які факти біографії І.Мазепи свідчать, що його прихід на гетьманство є цілком закономірним?
3. Чи можна І.Мазепу вважати зрадником?
4. Які положення Конституції П.Орлика свідчать про її демократичний характер?

5. Чому царизмові вдалося без сильного спротиву ліквідувати автономний устрій України?

Теми доповідей та презентацій

1. Руїна.
2. Боротьба старшинських груп.
3. Іван Виговський.
4. Гадяцька угода.
5. Юрій Хмельницький.
6. Слободищенський трактат.
7. Іван Брюховецький. Петро Дорошенко.
8. Дем'ян Многогрішний.
9. Наступ царизму на автономію України.
10. Іван Мазепа.

Тема 6: Українські землі під владою Російської та Австро-Угорської імперії (кінець XVIII – поч. XX ст.).

Практичне заняття 6 :

Питання для опитування

1. Коли було юридично оформлено кріпосне право в Україні?
2. Охарактеризуйте роль братств у національному відродженні України.
3. Порівняйте та охарактеризуйте програмні цілі масонських лож і декабристів.
4. У чому виявилось національне відродження в Україні у I пол. XIX ст.?
5. Якими були причини піднесення національно-визвольного руху в Україні?
6. Чому царська цензура заборонила вживати в друку назву “Україна” та змінила її на назву “Малоросія”?
7. Яке значення для українства Західної України мав вихід альманаху “Русалка Дністрова”?
8. Чому саме духовенство відіграло провідну роль в українському національному русі на Західній Україні?
9. Які результати мали революційні події 1848 – 1849 рр. для національного відродження в Західній Україні?
10. Чому на західноукраїнських землях, на відміну від Наддніпрянської України, визвольний рух набув політичного характеру?

Питання для дискусії

1. Чи мали перспективи перемоги селянсько-козацьких повстань? Чому? Відповідь обґрунтуйте.
2. Що спричинило гайдамацький і опришківський рухи в Україні?
3. Коли було юридично оформлено кріпосне право в Україні?
4. Охарактеризуйте роль братств у національному відродженні України.
5. Порівняйте та охарактеризуйте програмні цілі масонських лож і декабристів.

Завдання для модульної контрольної роботи (Змістовий модуль 2):

1. Чи могла Україна повернути втрачені права, відновити та зберегти автономію?
2. Де на Вашу думку було сильніше гноблення, в Австрійській чи Російській частинах України? Чому?
3. Чому Російська імперія розпочала перебудову свого господарського комплексу в 60 рр. 19 ст.? Яка подія штовхнула її до реформ?
4. У чому виявилось національне відродження в Україні у I пол. XIX ст.?
5. Якими були причини піднесення національно-визвольного руху в Україні?
6. Чому царська цензура заборонила вживати в друку назву “Україна” та змінила її на назву “Малоросія”?

Термінологічний словник

Абсолютизм – необмежена самодержавна влада, яка ґрунтується на сваволі правителя і за якої досягається надзвичайно високий ступінь централізації державної влади.

Аграрні реформи – державні заходи, спрямовані на зміни системи землеволодіння і землекористування.

Анархізм – ідейно-теоретична та суспільно-політична течія, в основі якої лежить заперечення державного управління суспільством.

Викупна операція – викуп селянами у поміщиків у 1861–1906 роках земельних наділів на умовах реформи 1861 року. Уряд сплатив поміщикам суму викупу, яку селяни повинні були погасити протягом 49 років (так звані викупні платежі). Стягнення платежів припинилось унаслідок революції 1905–1907 років. Уряд встиг отримати від селян більш ніж 1,6 млрд. карбованців.

Військові поселення – особлива організація війська в Росії 1816–1857 років, започаткована з метою створення резерву підготовленого війська без збільшення державних витрат на його утримання. Поєднували військову службу із заняттям сільським господарством. Ініціатором створення та головним начальником військових поселень був А. Аракчєєв. Жорстокий режим, муштра та сувора регламентація особистого життя військових поселенців спричинили повстання в Чугуєві, Балаклії, Шебелинці та ін.

Дворові люди – категорія кріпосних селян, які працювали в будинку поміщика. Землі при звільненні не отримували.

Декабристи – російські дворяни-революціонери, які підняли в грудні 1825 року повстання проти самодержавства та кріпацтва. Намагались здійснити військовий переворот силами армії, без участі народу. Організували повстання 14 грудня 1825 року в Петербурзі та в Чернігівському полку в Україні.

Експансія – розширення кордонів, сфер впливу, захоплення територій, позбавлення політичної незалежності.

Імперія – велика держава, що складається з метрополії та підпорядкованих центральній владі держав, народів, які примусово

інтегровані до єдиної системи політичних та культурних взаємозв'язків.

Земства – виборні органи місцевого самоврядування в Росії та Україні, що були започатковані земською реформою 1864 року. Опікувалися освітою, охороною здоров'я, будівництвом та утриманням мостів, шляхів тощо.

Кримська війна 1853–1856 рр. – спочатку російсько-турецька війна за панування на Близькому Сході, розпочата Російською імперією. З лютого 1854 року на боці Туреччини виступили Англія та Франція, з 1855 року – королівство Сарданія. Основні події війни відбувались навколо Кримського півострова, головною подією була героїчна оборона Севастополя (1854–1855). Економічна та військова відсталість Росії стала головною причиною її поразки у цій війні. Завершилась війна підписанням Паризького миру 1856 року.

Народництво – ідеологія та рух різночинної інтелігенції Росії в другій половині XIX ст. Захищало інтереси селян, виступало за ліквідацію кріпосницьких пережитків та повалення самодержавства, проти капіталістичного розвитку Росії. Мало дві течії: революційну та ліберальну. Основні організації – «Земля і воля», «Народна воля», «Чорний переділ». Мало певний вплив на селянський рух в Україні.

Натуральне господарство – тип господарства, в якому продукти праці виробляються для задоволення потреб самих виробників, а не для продажу.

Перша світова війна 1914–1918 рр. – збройний конфлікт між військово-політичними блоками європейських держав – Антантою і Троїстим союзом.

Промисловий переворот – перехід від ручної праці до машинної, від феодальної мануфактури до капіталістичної фабрики, заводу.

«Ревізька душа» – одиниця обліку чоловічого населення Російської імперії у XVIII–XIX ст. Термін почали вживати після впровадження подушного податку. В Україні «ревізькі душі» існували з 1781 по 1887 рік. Під час ревізій і переписів вони вписувались у так звані «ревізькі казки». Кожна ревізька душа вважалась наявною до наступного перепису, навіть у випадку її смерті (звідси вислів – «мертві душі»).

Революція – докорінна, якісна зміна, різкий стрибкоподібний перехід від одного якісного стану до іншого, від старого до нового; докорінний переворот у житті суспільства, який приводить до ліквідації віджилого суспільного ладу й утворення нового.

Революційна українська партія — перша активна політична організація Центральних, Південних і Східних українських земель. Заснована 11 лютого 1900 р. діячами студентських громад Д. Антоновичем, П. Андрієвським, М. Л. Мацієвичем, О. Коваленком, Б. Камінським та ін.

Порвала з українським аполітичним культурництвом попередніх організацій та започаткувала політичну діяльність. Спершу програмою РУП була промова М. Міхновського, виголошена на Шевченківських святкуваннях у Полтаві і Харкові у березні 1900 р. (видана окремою брошурою у Львові під назвою «Самостійна Україна» того ж року), де було поставлено гасло: «Одна, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпатів аж по Кавказ», найближчою метою ставилася вимога «повернення нам прав, визначених

Переяславською конституцією 1654 р. з розширенням її впливу на територію українського народу в Росії». Згодом, практичній діяльності гасло самостійності України замінене вимогою національно-культурної автономії в межах Російської імперії.

Українська народна партія (УНП) — організація націоналістичного напрямку, заснована М. Міхновським у 1902 р. Політичне кредо партії було сформульоване М. Міхновським у так званих «10 заповідях», які проголошували самостійну «демократичну республіку, шанування української мови, традицій». Лозунг «Україна для українців» трактувався таким чином, що саме український народ має бути господарем на власній землі.

Українська демократична партія (УДП) — створена у 1904 р. у Києві з членів загальної Безпартійної Організації. Програма УДП передбачала скасування абсолютизму в Росії та встановлення конституційного ладу, автономію України з українським крайовим сеймом, запровадження української мови в шкільництво, судівництво, адміністрацію. Серед лідерів УДП були С. Єфремов, Є. Чикаленко, Б. Грінченко.

«Ходіння в народ» – масовий рух демократичної та революційної молоді в село (1873–1874) з метою пропаганди соціалістичних ідей.

Громади – організації української інтелігенції в другій половині XIX – на початку XX ст., які займалися національно-культурною і громадсько-політичною діяльністю. Існували таємні громади в Києві, Харкові, Одесі, Херсоні, Чернігові та інших містах України. Організовували недільні школи та брали участь у їх роботі, видавали українську наукову й популярну літературу, збирали фольклорний та етнографічний матеріал тощо.

Кирило-Мефодіївське товариство - таємна політична організація української інтелігенції, що діяла в Києві у 1845-1847 роках. Метою членів організації було національне та соціальне визволення України, ліквідація кріпацтва, утворення всеслов'янської федеративної республіки на зразок США. Відстоювали демократичні права і свободи громадян, рівність національних культур, мов тощо.

Народність - мовна, територіальна, етнічна, економічна та культурна спільність людей, яка історично утворюється в період феодалізму.

Національне відродження України - процес в українській історії першої половини XIX ст., у ході якого формувалась національна свідомість українців, зростав їх інтерес до рідної мови, історії, культури, зміцнювалися зв'язки між західною і східною українською інтелігенцією, розгортався національно-визвольний рух.

Національне питання - питання про стосунки між націями в багатонаціональних країнах, про шляхи ліквідації національного гноблення та нерівності.

Нація - історична спільність людей, яка утворюється в процесі формування їхніх територіально-економічних зв'язків, мови, особливості культури та характеру. Деякі вчені вважають нацією спільність людей, які є

громадянами певної держави. У сучасній науці відбувається дискусія про ознаки та співвідношення нації й народності.

Модуль III. Новітня історія України
Тема 7: Українські землі в першій пол. XX ст.
Практичне заняття 7 :

Питання для опитування

1. Якими були основні положення III Універсалу? У чому полягає його історичне значення?
2. Основні положення та історичне значення IV Універсалу.
3. Порівняйте політичну діяльність УЦР та Гетьманату. Визначте спільне і відмінне.
4. Охарактеризуйте розвиток української державності за Директорії.
5. Проаналізуйте характер основних воєнних дій на території України в 1919 – 1920 рр.
6. Які особливості мав національно-визвольний рух на західноукраїнських землях?

Питання для дискусії

1. Порівняйте мету і суть політики “воєнного комунізму” та НЕПу.
2. Чим відрізнялися і що було спільне у методах і завданнях політики “воєнного комунізму” та “індустріалізації”.
3. Якими були основні наслідки колективізації в Україні?
4. Якими були визначальні риси тоталітарного режиму? Доведіть їх притаманність політичному режиму, що існував в УРСР в 1930-х роках?
5. Якими методами користувалися німці для встановлення “нового порядку”?
6. Охарактеризуйте процес визволення України від німецьких військ.
7. Якими були особливості відбудови промисловості республіки у перше післявоєнне десятиліття?

Теми доповідей та презентацій

1. Воєнний комунізм.
2. НЕП.
3. Сталінізація. Голодомор.
4. Друга світова війна.
5. Рух опору.

Термінологічний словник

Автономія – частина держави, яка має самоуправління; право населення певної територіальної одиниці (республіки, області, округу) на самостійне здійснення державної влади.

Агресія – будь-яке незаконне застосування збройних сил однієї держави проти суверенітету, територіальної недоторканості або політичної незалежності іншої держави або народу.

Антигітлерівська коаліція – союз держав і народів, що боролися в роки

Другої світової війни проти агресивного блоку Німеччини, Італії, Японії та їхніх сателітів. Ядро коаліції – СРСР, США, Великобританія.

Брацлавщина – східна частина Поділля з центром у м. Брацлаві. Історична область в Україні XIV–XVIII ст. Займала територію сучасних Вінницької і частково Хмельницької області України.

Генеральна військова рада – найвищий державний та політичний орган у часи Гетьманщини. Скликалася для обрання гетьмана або для вирішення важливих державних, судових, військових питань та обговорення зовнішньополітичних справ. У роботі Ради брали участь усі козаки, іноді міщани і селяни. Після переходу влади до рук козацької старшини наприкінці XVII ст., вплив Ради на політичне життя в Гетьманщині послабився.

Генеральна старшина – вища державна адміністрація в Гетьманщині – найближче оточення гетьмана: генеральний писар, генеральний обозний, генеральний суддя, генеральний підскарбій, генеральний хорунжий, генеральний бунчужний, два генеральні осавули.

Генеральний бунчужний – представник генеральної старшини. Захищав у воєнні часи бунчук – один із символів гетьманської влади. Виконував важливі доручення гетьмана.

Генеральний військовий суд – найвища урядова судова установа Гетьманщини. Розглядав кримінальні справи, наприклад, про вбивства, грабунки, підпали маєтків. Підпорядковувався безпосередньо гетьману.

Генеральний обозний (обозний) – вища службова особа державної адміністрації в Гетьманщині. Керував військовою артилерією, відав постачанням гетьманського війська, виконував дипломатичні доручення гетьмана, займався розслідуванням особливо важливих справ. Вважався першою особою після гетьмана. (Полковий обозний керував полковою артилерією і виконував обов’язки заступника полковника).

Генеральний осавул – одна з вищих посадових осіб у Гетьманщині. Існувало дві посади осавула: старший і молодший. Відповідав за військову підготовку козаків, охороняв гетьманську булаву, був найближчим помічником гетьмана у військових питаннях, брав участь у переговорах з іноземними послами тощо. Посади осавулів були при полках (по два у кожному) і сотнях.

Генеральний писар – вища службова особа, входив до складу Генеральної старшини у Гетьманщині. Керував справами гетьманського уряду, очолював Генеральну військову канцелярію, вів дипломатичне листування, приймав послів, розробляв умови міжнародних угод.

Генеральний підскарбій – представник Генеральної старшини, вища службова особа в Гетьманщині. Відав державною скарбницею, прибутками і витратами державних коштів, керував збиранням податків тощо.

Генеральний суддя – вища службова особа, входив до складу Генеральної старшини в Гетьманщині (як правило, їх було двоє). Очолював Генеральний військовий суд. Посада суддів існувала при полках та сотнях.

Генеральний хорунжий – представник Генеральної старшини, входив

до гетьманської адміністрації. Офіційний обов'язок – охорона головного прапора (хоругви) українського козацького війська. Виконував обов'язки ад'ютанта гетьмана, його особливі військові та дипломатичні доручення.

Геноцид – масове знищення народів України, особливо єврейського народу.

Гетто – частина міста, що виділялась у середні віки в країнах Західної і Центральної Європи для ізолюваного проживання євреїв. У роки Другої світової війни гетто були створені нацистами в деяких містах Східної Європи (у тому числі і в Україні) і перетворені в табори знищення євреїв. Термін «гетто» інколи використовується для визначення району міста, де живуть дискриміновані національні меншини.

Гетьманщина – загально прийнята в науковій літературі назва української національної козацької держави, яка утворилася в результаті Визвольної війни українського народу в середині XVII ст. Офіційна назва держави – Військо Запорозьке. В офіційних документах царського уряду українську державу називали Малоросією.

Депортація – примусове виселення (в судовому або адміністративному порядку) особи чи народу з місця постійного проживання і поселення його на новому місці з обмеженою свободою пересування.

Індустріалізація – процес розвитку та впровадження великої машинної техніки у народне господарство. У СРСР – курс уряду на створення в державі міцного промислового комплексу, переважно важкої та оборонної промисловості.

Козацька старшина – посадові виборні особи в козацькій державі. Поділялась на генеральну, полкову та сотенну. Генеральна старшина обиралась на загальній козацькій раді, полкова і сотенна – на радах полків та сотень. Останні затверджувались гетьманом, пізніше – російським царем.

Колективізація – політика радянського уряду, що була спрямована на ліквідацію приватних і створення колективних селянських господарств (колгоспів і радгоспів).

Культ особи – єдиновладдя тоталітарного типу, сліпе поклоніння вождю, постать якого ототожнюється з «божеством», віра в його абсолютну правоту й безгрішність.

Мюнхенська Угода 1938 р. – договір, підписаний у Мюнхені 29–30 вересня 1938 року прем'єр-міністром Великої Британії Н.Чемберленом, прем'єр-міністром Франції Е.Деладьє, фашистськими диктаторами Гітлером та Муссоліні (Італія). Угода передбачала відторгнення від Чехословаччини і передачу Німеччині Судетської області, а також задоволення територіальних вимог до Чехословаччини з боку Угорщини та Польщі.

Нацизм – одна з назв німецького фашизму.

Націоналізм – ідеологія та політика, яка полягає у твердженні про національну унікальність і національну переважність; у деяких сучасних європейських країнах (наприклад, у Франції) поняття «націоналізм» вважається ідентичним поняттю «патріотизм».

Остарбайтери – українці, вивезені на примусові роботи до Німеччини.

Партизанський рух – вид збройної, часто диверсійної боротьби мас за свободу і незалежність своєї батьківщини (або за соціальні перетворення), яка відбувалася на території, зайнятій ворогом.

План «Барбаросса» – німецький план блискавичної війни проти СРСР з метою знищення Червоної Армії протягом 2–2,5 місяців.

План «Ост» – німецький план виселення з України мільйонів людей і заселення її німецькими колоністами та їх союзниками.

Радянізація – здійснення перетворень на західно-українських землях відповідно до радянського зразка.

Репарації – у міжнародному праві різновид матеріальної міжнародно-правової відповідальності, який полягає у відшкодуванні державою агресором нанесених нею збитків іншій державі у грошовій або іншій формі.

Репатріація – повернення на батьківщину військовополонених і цивільних осіб, які опинилися за її межами в результаті війни (або емігрантів).

Репресії – каральні заходи проти населення, безпідставні переслідування громадян аж до фізичного знищення.

Слобідська Україна (Слобожанщина) – історична територія, що охоплює нинішню Харківську та частини Сумської, Донецької, Луганської областей України, а також частини Воронежської, Курської і Білгородської областей Росії.

Суверенітет – повна незалежність держави від інших держав у його внутрішніх справах і зовнішніх відносинах.

Тоталітаризм – політичний режим, для якого характерні підпорядкування всього суспільства єдиній ідеології, однопартійна система й зосередження влади в руках однієї партії, яка здійснює контроль над усіма сферами життя держави й суспільства, єдиновладдя і культ особи вождя, репресивний характер управління державою, всеосяжний централізм.

Трансільванія – князівство, що існувало на території сучасної Румунії. У 50-х роках – союзник Б. Хмельницького у боротьбі з Польщею.

Українська повстанська армія (УПА) – збройно-політична формація, що діяла в Україні в 1942–1952 роках і вела боротьбу проти тоталітарних режимів – фашистського та комуністичного.

Фашизм – відверто терористична диктатура, що ґрунтувалась на принципах шовінізму-расизму.

Централізація – зосередження керівництва (управління) в єдиному центрі; зосередження більшої частини державних функцій у віданні.

«Рейкова війна» – форма боротьби партизанів проти фашистів у 1943–1944 рр.

Тема 8: Україна в 50-ті – 90-ті рр. XX – поч. XXI ст.

Практичне заняття 8 :

Питання для опитування

1. Охарактеризуйте політичний процес утворення СРСР.

2. Політика воєнного комунізму – це вимушена політика в роки громадянської війни чи цілеспрямована спроба комуністичного експерименту? Відповідь обґрунтуйте.
3. Порівняйте мету і суть політики “воєнного комунізму” та НЕПу.
4. Чим відрізнялися і що було спільне у методах і завданнях політики “воєнного комунізму” та “індустріалізації”.
5. Якими були основні наслідки колективізації в Україні?

Питання для дискусії

1. Порівняйте аграрну політику більшовиків за “воєнного комунізму”, непу, колективізації за схемою: методи, зміст, результати.
2. Які основні здобутки української культури та її трагічні сторінки у 20 – 30-ті роки ХХ ст.?
3. Якими були визначальні риси тоталітарного режиму? Доведіть їх притаманність політичному режиму, що існував в УРСР в 1930-х роках?
4. Якими були причини невдач радянських військ на першому етапі Великої Вітчизняної війни?

Завдання для модульної контрольної роботи (Змістовий модуль 3):

1. Які негативні аспекти економічного розвитку СРСР та УРСР, зокрема, в II пол. 1980-х років?
2. Проаналізуйте взаємозв'язок наростання економічної кризи наприкінці 1980 – на початку 1990-х років і виникнення передумов розпаду СРСР.
3. Назвіть причини невдач ринкових реформ в Україні на сучасному етапі.
4. Що призвело до наростання кризи в сільськогосподарському виробництві?
5. Які, на вашу думку, існують способи розв'язання економічних і аграрних проблем за сучасних умов. Відповідь обґрунтуйте.
6. Назвіть відомі вам партії, що виникли в Україні у 90-х роках і проаналізуйте їхню роль в активізації суспільно-політичного життя.
7. Порівняйте законотворчу діяльність Верховної Ради України 1994 і 1998, 2002 р.
8. Назвіть основні напрямки зовнішньої політики незалежної України.

Термінологічний словник

«Відлига» – вперше застосований радянським письменником І. Еренбургом термін щодо часу керівництва М. Хрущова (період десталізації і потепління політичного й суспільного життя в СРСР та Україні).

«Холодна війна» – термін, що визначав відносини між США, СРСР та їх союзниками від закінчення Другої світової війни до кінця 1990-х років.

Волюнтаризм – діяльність, що не зважає на об'єктивні закони історичного процесу, ґрунтується на свавільному рішенні осіб, що її здійснюють.

Геополітика – політична концепція, згідно з якою політика держави (насамперед зовнішня) зумовлюється географічними факторами (положенням

країни, її природними ресурсами, кліматом тощо). У минулому використовувалась для виправдання зовнішньої експансії. У сучасній літературі термін «геополітика» вживається для визначення певного впливу географічних факторів на зовнішню політику держави.

Гласність – необхідний елемент демократизації, який передбачає відкритість, доступність інформації для громадського ознайомлення й обговорення; контроль за діяльністю організацій та окремих осіб.

Депортація – примусове виселення в судовому або адміністративному порядку особи (в роки сталінізму цілих народів) з місця постійного проживання і поселення його в новому місці з обмеженою свободою пересування.

Десталінізація – процес ліквідації наслідків сталінізму, започаткований після смерті Й. Сталіна.

Дисиденти – назва учасників руху проти тоталітарного режиму в соціалістичних країнах в кінці 1950-х – середині 1980-х років. У різних формах виступали за дотримання прав і свобод людини і громадянина (правозахисники), протестували проти введення радянських військ у Чехословаччину (1968) та Афганістан (1979). В Україні в 1960-х роках дисиденти акцентували увагу переважно на порятунку нації, її духовної культури та мови. У 1970-х роках дисиденти України створили Українську гельсінську групу (Українська гельсінська спілка).

Діаспора - постійне перебування (добровільне чи примусове) частини народу на території іншої держави, за межами країни проживання даного народу.

Інавгурація – урочиста церемонія вступу на посаду глави держави. Процедура інавгурації передбачає публічне виголошення новим главою держави клятви та програмної промови.

Інфляція – знецінення грошей та відповідно зростання загального рівня цін. Гіперінфляція – інфляція з надзвичайно великими темпами зростання цін.

Консенсус - прийняття рішень або домовленостей на міжнародних конференціях чи нарадах на основі спільної згоди учасників без проведення формального голосування за відсутності формально оголошених заперечень.

Консенсус (згода, одностайність) – прийняття рішень або домовленостей на міжнародних конференціях чи нарадах на основі спільної згоди учасників без проведення формального голосування за відсутності формально оголошених заперечень.

Конституція – основний закон держави, що визначає найважливіші засади функціонування держави; нормативно-правовий акт, що має найвищу юридичну силу.

Конформізм – пристосування, пасивне сприйняття існуючого порядку, панівної ідеології, відсутність власної позиції, безпринципність і безумовне визнання авторитетів.

Парламентаризм - система влади, при якій чітко розподілені й визначені функції законодавчих і виконавчих органів за умови верховенства

парламенту. В умовах ускладнення структури суспільних зв'язків відбувається процес посилення повноважень виконавчої влади (президента, уряду).

Парламентаризм – система влади, при якій чітко розподілені й визначені функції законодавчих і виконавчих органів за умови верховенства парламенту. В умовах ускладнення структури суспільних зв'язків відбувається процес посилення повноважень виконавчої влади (президента, уряду).

Парламентська фракція - група депутатів парламенту - членів однієї або кількох близьких за поглядами політичних партій, яка проводить у парламенті власну лінію.

Парламентська фракція – група депутатів парламенту – членів однієї або кількох, близьких за поглядами політичних партій, яка проводить парламенті власну лінію.

Перебудова – теоретично-політична програма реформування командно-адміністративної, бюрократичної соціальної системи СРСР. Метою перебудови був перехід до демократичного соціалізму й ринкової економіки.

Плюралізм – наявність різних позицій, думок, які відображають різноманітні інтереси соціальних груп і політичних рухів суспільства.

Плюралізм – наявність різних позицій, думок, які відображають різноманітні інтереси соціальних груп і політичних рухів суспільства.

Популізм – прагнення політиків отримати визнання громадської діяльності шляхом проголошення зрозумілих й очікуваних населенням аргументів і вимог, уникаючи при цьому непопулярних, жорстких, але необхідних для вирішення суспільних проблем заходів.

Популізм – прагнення політиків отримати визнання своєї громадської діяльності шляхом проголошення зрозумілих й очікуваних населенням аргументів і вимог, уникаючи при цьому непопулярних, жорстких, але необхідних для вирішення суспільних проблем заходів.

Правова держава – тип держави, в основі якої лежать верховенство закону, поділ влади (законодавча, виконавча, судова), правовий захист особи, юридична рівність громадянина й держави.

Правова держава - тип держави, в основі якої лежить верховенство закону, поділ влади (законодавча, виконавча, судова), правовий захист особи, юридична рівність громадянина і держави.

Приватизація – процес перетворення будь-якої форми власності на приватну; передача частини державної власності в будь-яку іншу недержавну власність, перетворення державних підприємств та організацій на акціонерні, кооперативні, приватні тощо.

Приватизація – процес перетворення будь-якої форми власності на приватну, передача частини державної власності в будь-яку іншу недержавну власність, перетворення державних підприємств та організацій на акціонерні, корпоративні, приватні тощо.

Референдум – всенародне голосування, яке проводиться у зв'язку з прийняттям нової конституції, інших важливих законів, або внесення змін до них.

Референдум – спосіб прийняття законів та інших рішень із найважливіших питань суспільного життя прямим волевиявленням громадян через усенародне голосування.

Ринкова економіка – форма організації економіки, за якої продукт, що виробляється, стає товаром, тобто виробляється з метою продажу на ринку.

Соціально орієнтовані ринкові реформи - реформи, мета яких полягає, насамперед, у створенні ринкової економіки, захисті тих верств населення, становище яких погіршилось унаслідок реформ, а також пенсіонерів, інвалідів, дітей, багатодітних сімей, малозабезпечених громадян.

Соціально орієнтовані ринкові реформи — реформи, мета яких полягає, насамперед, у створенні ринкової економіки, захисті тих верств населення, становище яких погіршилось унаслідок реформ, а також пенсіонерів, інвалідів, багатодітних сімей, малозабезпечених громадян.

Стагнація – депресія в економіці, застій у виробництві, торгівлі тощо. Характерною ознакою стагнації є незначні темпи зростання виробництва (або їх повна відсутність), несприйняття економікою нововведень, науково-технічної революції тощо.

Стагнація – депресія в економіці, застій у виробництві, торгівлі тощо. Характерною ознакою стагнації є незначні темпи зростання виробництва (або їх повна відсутність), несприйняття економікою нововведень, науково-технічної революції тощо.

Тіньова економіка – кримінальна економіка, грошовий обіг у якій відбувається за межами державної фінансової системи.

Тіньова економіка – кримінальна економіка, грошовий обіг у якій відбувається за межами державної фінансової системи.

Толерантність - терпиме ставлення до інших, чужих думок, вірувань, політичних уподобань та позицій.

Унітарна держава - форма державного устрою, яка ґрунтується на зверхності верховної влади єдиної держави над адміністративно-територіальними одиницями, на які вона поділена.

Шістдесятники – умовна назва групи молодих літераторів, митців і вчених України (і СРСР), які в період десталінізації (початок 1960-х років) та хрущовської відлиги сприяли демократизації суспільно- політичного життя в республіці. Своїми творами й активною громадською діяльністю намагались підняти національну свідомість, відродити українську мову та культуру.

Література

1. Sharata N., Kravchenko T., Berezovska T., Poberezhets H. Formation of professional competencies of foreign students using the communicative method. *Ways of modernizing education and improving the research skills of young people, Youth Voice Journal*. 2023. Vol. III. Pp. 9-20.
2. Біліченко О. С., Побережець Г. С., Зігунова С. А. Взаємозв'язок політичних і економічних циклів в Україні. *Modern Economics*. 2024. № 44. С. 14-22. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V44\(2024\)-02](https://doi.org/10.31521/modecon.V44(2024)-02).
3. Історія України та української культури : навчальний посібник / за ред. В. А. Качкан. Львів : Новий Світ – 2000, 2024. 215 с.
4. Банах В. М., Нагірняк А. Я. Історія музеїв світу : навчальний посібник. Львів : Новий Світ-2000, 2022. 180 с.
5. Герасимов Т. Ю., Пономаренко А. Б., Сідлецька Т. І. Історія та культура України. Частина I : навчальний посібник. Вінниця : ВНТУ, 2025. 207 с. URL: https://pdf.lib.vntu.edu.ua/books/2025/Gerasymov_P1_2025_207.pdf.
6. Олійник М., Ткачук І. Історія України : навчальний посібник. 3-тє видання, виправлене та доповнене. Львів : Новий Світ – 2000, 2024. 274 с.
7. Комаринська З. М. Історія України : навчальний посібник. Львів : Магнолія 2006, 2025. 451 с.
8. Макачук С., Побережець Г. Репресована Феміда: архівно-кримінальна справа голови Миколаївського обласного суду А. Онищенка. З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2021. № 1 (55). С. 321-337. DOI: <https://doi.org/10.15407/vuchk2021.01.321>.
9. Побережець Г. Вплив Великого князівства Литовського на розвиток українських земель. *Українознавчий вимір у сучасній науці: гуманітарний аспект* : матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції, 25 квітня 2024 р., м. Миколаїв. Миколаїв : МНАУ, 2024. 200 с. С. 163-165.
10. Побережець Г.С. Державотворча діяльність Народного руху України. *Сучасні виклики і актуальні проблеми науки, освіти та виробництва : міжгалузеві диспути* : матеріали XII міжнародної науково практичної інтернет-конференції (м. Київ, 29 січня 2021 р.). Київ, 2021. С. 124-132.
11. Побережець Г. С. Діяльність В. Чорновола у дисидентському русі. Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті : збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Львів, 11–12 червня 2020 року). Львів : Друкарня Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, 2020. С. 352-355. URL: <https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/8393/1/poberezhets.pdf>.
12. Побережець Г. С. Зародження багатопартійної системи в Україні. *Актуальні проблеми сучасної науки та шляхи їх вирішення* : матеріали всеукраїнської міждисциплінарної науково-практичної конференції. Одеса : Екологія, 2020. С. 42-45.
13. Побережець Г. С. Історія та культура України : методичні

рекомендації для семінарських занять здобувачів вищої освіти освітнього ступеня "Молодший бакалавр" початкового рівня (короткий цикл) з усіх спеціальностей МНАУ. Миколаїв : МНАУ, 2021. 57 с. URL: <https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/handle/123456789/8394>.

14. Побережець Г.С. Незалежність України у 1991 році та перехід до демократії. *Актуальні дослідження правової та історичної науки* : матеріали міжнародної наукової інтернет-конференції, (м. Тернопіль, Україна – м. Ополе, Польща, 18 – 19 вересня 2023 р.). Тернопіль : ФОП Шпак В.Б. С. 95-98. URL: <https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/handle/123456789/15357>.

15. Побережець Г. С. Суспільно-економічний розвиток України у другій пол. 50-х – та на поч. 60-х рр. XX ст. *Обліково-аналітичне і фінансове забезпечення діяльності суб'єктів господарювання: національні, глобалізаційні, євроінтеграційні аспекти* : матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Миколаїв, 16-17 листопада 2022 р.). Миколаїв : МНАУ, 2022. С. 88-91. URL: <https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/handle/123456789/13025>.

16. Побережець Г., Левченко М., Форостян А. Сучасні соціокультурні процеси в Україні та їх роль у розвитку національної свідомості. *Українська культура : минуле, сучасне, шляхи розвитку* (напрям: культурологія). 2023. Т. 47. С. 89–96. URL: <https://doi.org/10.35619/ucpmk.v47i.728>.

Зміст

Вступ

Змістовий модуль 1: Стародавня і середньовічна історія України

Практичне заняття 1. Стародавня історія України

Практичне заняття 2. Київська держава IX-пер. пол. XIV ст.

Термінологічний словник

Практичне заняття 3. Українські землі у складі Великого князівства Литовського

Практичне заняття 4. Виникнення українського козацтва та Запорозької Січі

Завдання для модульної контрольної роботи (Змістовий модуль 1).

Модуль II. Нова історія України

Практичне заняття 5. Україна в друг. пол. XVII - XVIII ст.

Практичне заняття 6. Українські землі під владою Російської та Австро-Угорської імперії (кінець XVIII – поч. XX ст.)

Завдання для модульної контрольної роботи (Змістовий модуль 2).

Термінологічний словник

Модуль III. Новітня історія України

Практичне заняття 7. Українські землі в першій пол. XX ст.

Термінологічний словник

Практичне заняття 8. Україна в 50-ті – 90-ті рр. XX – поч. XXI ст.

Завдання для модульної контрольної роботи (Змістовий модуль 3).

Термінологічний словник

Література

Навчальне видання

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

методичні рекомендації

Укладач: **Побережець** Ганна Степанівна

Формат 60x84 1/16. Ум. друк. арк. 1,5

Тираж 30 прим. Зам. №__

Надруковано в видавничому відділі
Миколаївського національного аграрного університету
54020, м. Миколаїв, вул. Георгія Гонгадзе, 9

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4490 від 20.02.2013 р.